

Патрэба ў смелым звароце да гісторыка-культурнай рэальнасці і разрыву з афіцыйнымі канцэпцыямі народнай культуры ўжо даўно адчуваецца ў працах У. Конана. У апошні час філосаф рэзка крытыкуе «магільшчыкаў» — заснавальнікаў канцэпцыі адмірання фальклору. У працы «Беларускі фальклор як мастацкая сістэма: праблемы актуалізацыі, эстэтыкі і паэтыкі» зыходны тэзіс даследчыка можа быць узяты як прынцып сучаснага комплекснага даследавання: «Адбываюцца ўзаемадзеянне і ўзаемапрапанікненне фальклору і прафесійнай мастацкай творчасці»⁶.

Беларускі фальклор — народная мудрасць — сёння жыве ў лепшых дасягненнях найноўшага часу. Зрэшты, «нефармальныя» педагогі і творцы ніколі не супрацьпастаўлялі сапраўдную народнасць у фальклору і прафесійнай творчасці і ніколі не прымалі г.зв. «афіцыйную народнасць» і т. зв. «культуру для народа».

Апублікаваныя першыя вынікі эксперыменту «Традыцыйная культура і дзеці» і матэрыялы канферэнцыі «Аўтэнтычны фальклор: праблемы бытавання, вывучэння, пераймання» засведчылі наяўнасць у Беларусі творчых сіл, здольных паспяхова сфарміраваць адэкватную выклікам часу парадыгму выхавання і адукацыі. Так узрастае духоўная сіла нацыі, здольнай уплываць на станаўленне чалавечага агулу ў культурным рэгіёне.

Вячаслаў Калацэй
(г. Мінск)

ТРАДЫЦЫЙНЫ КАЛЯНДАР БЕЛАРУСАЎ У КАНТЭКСТЕ ПЕРЫЯДЫЗАЦЫІ СТАРАЖЫТНАЙ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Семіятычны аналіз сведчыць, што на Беларусі існуюць тапонімы, традыцыйныя асаблівасці матэрыяльнай і паводзіннай культуры, якія нельга вытлумачыць, зыходзячы выключна са славянскай міфалогіі і фальклору. Гэта — сведчанні надзвычай архаічнага паходжання нашага этнасу, якое сцвярджалі найбуйныя этнолагі [3, с. 195].

XIV стагоддзем датуюць *этап фарміравання беларускай народнасці*, на якім скончылася наша *старажытная* гісторыя: у тагачасных пісьмовых крыніцах Вялікага княства Літоўскага — фанетыка і марфалогія беларускай мовы. Але культура Беларусі, каб стаць культурай беларускай народнасці, прайшла праз 3 этапы рознага этнічнага напаўнення. Эдуард Загарульскі прапануе наступную іх храналогію [4, с. 65] (табл. 1).

⁶ Аўтэнтычны фальклор: праблемы бытавання, вывучэння, пераймання: Матэрыялы навук.-метадыч. канф. (15 — 16 сак. 2007 г.) / Адка. рэд. М. А. Кузьмініч і інш. Мн.: БДУ культуры і мастацтваў, 2007. С. 21.

Этапы старажытнай гісторыі Беларусі

Дайндаеўрапейскі (палеаліт — неаліт)	Балтыйскі (эпоха метала)	Славянскі (сярэднявечча)
XX (поўдзень Беларусі) ці X (поўнач Беларусі) тыс. да н. э. — мяжа III/II тыс. да н. э.	мяжа III/II тыс. да н. э. — VI — X стст. н. э.	VI — X — XIV стст.

Беларусь была заселена ў палеаліце. Паляўнічыя плямёны мезаліту Беларусі (IX—V тыс. да н. э.) з'яўляліся этнічнаграфічнымі групамі, якія мелі ўласную мову, тэрыторыю і агульныя рысы культуры. Этнічная карта захавалася і ў неаліце (IV—III тыс. да н. э.) пры росквіце суполак жывёлаводаў і земляробаў Старой Еўропы [1, с. 9], межы культур якой (арх. культура Кукуцены-Трыполле) даходзілі да Падняпроўя і басейна Прыпяці. Палеажыхары Беларусі размаўлялі на неіндаеўрапейскіх гаворках, так да *фіна-уграў* дапасоўваюць мігрантаў на беларускія тэрыторыі ў IV — III тыс. да н. э. Першыя індаеўрапейцы Беларусі — *балты* — засялілі яе ў эпоху метала, а *славяне* ж рассяліліся тут у сярэднявеччы. Гэта не значыць, што, напрыклад, *фіна-угры* па прыходу балтаў на беларускія землі генетычна і культурна «зніклі». Яны «мяшаліся» са сваімі суседзямі, «рассейваліся» ў балтыйскім асяроддзі. Тое ж самае можна сказаць адносна асіміляцыі балтаў славянамі. Пры кантакце з аўтахтонамі мігранты непазбежна ўтваралі ў іх культуры вытворныя ад сваіх семіясістэм.

Паспрабуем прааналізаваць структуру «ўнёскаў» культур этнасаў старажытнай гісторыі Беларусі ў праявы руральнай культуры беларусаў, а менавіта — яе календар і знітавання з ім традыцыйныя спевы і харэаграфію.

Спадчына Старой Еўропы ў календары беларусаў

Аснова беларускай традыцыі склалася, калі нашы продкі размаўлялі на неіндаеўрапейскіх гаворках і жылі суполкамі, аб'яднанымі сваяцтвам па лініі маці. М. Гімбуцэне даказала, што этнасы Старой Еўропы V — IV — III тыс. да н. э. былі *суполкамі аседлых земляробаў і паляўнічых з тэакрытычным кіраваннем; цэнтральным становішчам жанчыны ў культуры; паглыбленасцю ў мастацтва, сям'ю і святы-рытуалы*. Такі тып культуры быў пашыраны ад Міжземнамор'я да Балтыкі. Ужо ў мезаліце-неаліце густа заселеная Беларусь мела земляробства: у V тыс. да н. э. — на поўдні краіны; у IV яго ўплыў дасягаў Гомельшчыны, Міншчы-

ны і Магілёўшчыны; у III тыс. да н. э. — Брэстчыны і Валыні [8, с. 16].

Каля 10 000 гадоў таму клімат і ландшафт Беларусі наблізіліся да сённяшніх — «завяліся» «сучасныя» рытмы сезоннасці. Праз назіранні за Сонцам і Месяцам, міграцыямі фауны і флоры з'явіўся *протакаляндар* — прымеркаваная да астральнасці (*касмічнай энергіі, ідучай на зямлю*) сістэма свят і будняў, што «ўпісала» этнас у ландшафт і біяхімічны рытм прыроды. З земляробствам V — IV — III тыс. да н.э. усталяваліся святы: месяцава-сонечнага календара, летняга і зімовага сонцаваротаў. Культ Месяца жывы дагэтуль: тэрмін «рухомых» свят (Маслянка, Вялікдзень, Сёмуха) вызначаюць па поўні — яе трэцяй фазе; Купале ж раз на 18 — 19 год супадае з поўняй, і карагоды вакол вогнішчаў гучаць пад «начным сонцам». Месяцава-сонечны каляндар — «жаночы», знітаваны з перадачай ведаў, земляробствам, лекаваннем, сезоннымі назіраннямі. Сярод нашых *традыцыйных спеваў і харэграфіі*, у якіх магчыма прыстаўка «палеа» — рэфрэны: Купалля — «Лыгу!», талакі — «Рана!», веснавыя — «Лё!», «Гу!»; галашэнні на вяселлі і пахаванні; ангемітонныя музычныя лады і карагодная традыцыя. У святочных шэсцях і танцах Старой Еўропы па аляях да мегалітаў Мальты, Францыі, Іспаніі, Брытаніі рухаліся тысячы чалавек. Пляцоўкі і лабірынты для танцаў былі ў Італіі і Польшчы. Працэсіі, прысвечаныя ўрадлівасці і продкам, ладзяць на другі маладзік вясны ў падняпроўска-палескай Страле. Увогуле, у карагодах Еўразіі — «мультикарані» яе мастацтва. Старшынямі суполак іх выканаўцаў былі першыя паэты. Пад іх вершы (лац. 'versus', *старагрэч.* 'strophe' — «вярчэнне») вялі танок вакол ахвярніка ці полымя. З працэсіі сінтэзаваўся тэатр; з культавых тэкстаў — літаратура; з інтанавання верша — спевы; з рытмаваных рухаў і іх шумавога суправаджэння — інструментальная музыка [2, с. 12—34].

Культурная спадчына балтаў у календары беларусаў

З эпохай металу ў IV — III тыс. да н. э. Старая Еўропа схілілася пад упіскам стэпавых індаарыйскіх і індаіранскіх народаў. Яе традыцыі аседлых земляробаў, скіраваныя на пантэізм, тэакратыю, матрыярхат, пахіснуліся. Усходнееўрапейскі рэгіён падзяліў гэты лёс: Балтыку, Ютландыю, Карпаты і Валынь на мяжы III — II тыс. да н. э. занялі намады-протаіндаеўрапейцы — продкі германцаў, балтаў і славян з політэізмам, патрыярхатам і ваеннай алігархіяй на чале грамадства. На Беларусі прадстаўнікі сярэдне-дняпроўскай археалагічнай культуры (кан. III тыс. да н. э.) з'яўляліся носьбітамі *балцкіх моў* (па ўзросту апошнія параўноўваюць з мовай готаў, лацінай і санскрытам). Народы «жывых» моў балтаў — *літоўцы і латышы* — налічваюць 3,4 млн і 2 млн чалавек адпаведна. Трэці народ, які месціўся вакол Калінінграда (ва Ульмерыгіі) — *прусы* — вынішчыў у XIV ст. Тэўтонскі Ордэн.

Індаеўрапейцы — вогне - і сонцапаклоннікі. Але старыя сакральныя цэнтры Ульмерыгіі ў эпоху металу буялі, намады не пазбавілі іх улады. Да сярэднявечча «прусы, літвіны (літоўцы і беларусы), народы зямлі лівонскай (латышы)» прызнавалі аўтарытэт Kryve [7, с. 51] — іх вярхоўнага святара. Балтыка была вядома ў эліністычнай акаўмене¹, і ва Ульмерыгію вандравалі за бурштынам рымляне. І хаця Тацыт лічыў тубыльцаў «вернікамі Вялікай маці багоў», у эпоху металу *монатэізм багіні Месяца* не мог не быць адсунуты *політэізмам ведычнага і зараастрыйскага тыпу з мужчынскімі боствамі*, і Еўропа ад тых часоў лічыць час па сонечнаму календару. Ён знітаваны з паляўнічым і жывёлаводчым (мужчынскім) промыслам, гандлем і абапіраецца на «Сонечны крыж»: ВВР *веснавое* (21.03) і ВСР *восеньскае* (21.09) *раўнадзенствы* + ЛСВ *летні* (22.06) і ЗСВ *зімовы* (22.12) *сонцавароты*. Гэтыя даты — галоўныя, ад якіх адлічваюць час і ладзяць жыццё дагэтуль. У балгаў: ВВР — *літ. Pavasario ligl, Velikos*; ЛСВ — *лтш. Lygo (літ. Kupoliш Pvente)*; ВСР — *літ. Dagotuves, Diedai*; ЗСВ — *літ. Kalediш Pvente (лтш. Kalada)*. Да беларускіх падобны не толькі іх назвы, але і змест, сімвалы свят. У галіне *традыцыйных спеваў і харэаграфіі* няма двух больш падобных народаў, чым беларусы і літоўцы. Агульныя (за выключэннем фанетыкі) жанры песень: *валачобныя* (ёсць толькі ў беларусаў і літоўцаў), *юраўскія, жніўныя* («у працэсе» жніва спяваюць толькі беларускі і літоўкі). Шмат падобнага — у купальскіх, вясельных, калядных і восеньскіх. Падобную паміж сабою лексіку маюць традыцыйныя танцы.

Культурная спадчына славян у календары беларусаў

З эпохай Вялікага перасялення народаў (V ст.) на балтамоўнай Беларусі ў VI — X стст. з'явіліся славяне. Яны — індаеўрапейцы, іх прарадзіма — Карпаты і Валынь, куды ў III — II тыс. да н. э. мігравалі намады-арыяфунны са стэпаў Ніжняй Волгі. Пазней — з II тыс. да н. э. да VI — VII стст. славяне рассяліліся ва Усходняй і Цэнтральнай Еўропе, на Балканах [1, с. 31] і кіруемыя цюркскай і скандынаўскай алігархіяй утварылі шэраг дзяржаў (Вялікую Маравію, Кіеўскую Русь, Балгарскае ханства, Польскае каралеўства). Разнастайнасць славянскіх нацый знітавана з асаблівасцямі культур, з якімі яны кантактавалі ў час рассялення: фарміраванне рускай мовы і культуры абумовілі кантакты славян з фіна-уграмі; украінскіх — са скіфа-сарматамі; беларускіх славян — з балтамі.

Мясцовы *каляндар* змяніўся не вельмі — славяне, як і балты, былі політэістамі да мяжы I/II тыс. н. э., а аснову часаўспрымання мясцовых

¹ «Акаўмена» — населены свет у перакладзе з грэчаскай мовы.

земляробаў фарміраваў адвечны паўтор вегетатыўнага цыкла, знітаваны з сонечна-лунным календаром. Аднак патрыярхальна-алігархічная сацыяльная арганізацыя патрабавала адпаведнай ідэялогіі, і ў 863 г. хрысціянства зацвердзілася ў Вялікай Маравіі, у 885 г. яго прыняло Балгарскае ханства, у 966 г. — Каралеўства Польскае, у 988 г. — Кіеўская дзяржава. З Беларуссю яно кантактавала і раней — праз гоцкіх (арыянскіх) і скандынаўскіх місіянераў. Паўночна-заходнія беларускія землі (польск. Litwa) разам з літоўскімі (польск. Żmudź) у выглядзе моцнай дзяржавы — Вялікага княства Літоўскага — да XIV ст. захоўвалі політэізм як афіцыйную рэлігію, і апошнія Кііве знайшлі паратунак ад крыжакоў пры віленскім двары [6, 306]. Пытанне «Чаму святы хрысціян сумясціліся з мясцовымі» — нескладанае: да сярэднявечча Царква шмат запазычыла ад абраднасці мітраізму (культ Мітры — лац. 'sol invictus deus' — «Непераможнага Сонца» — у 270—350 гг. афіцыйны культ рымскіх імператараў, разнесены іх легіёнамі ад Афрыкі да Брытаніі), пабудаванай на святах «Сонечнага крыжа», як і ведычныя і зарастрыйская традыцыі і выводныя з іх пантэоны балтаў, германцаў і славян. Імкненне ж да гегемоніі ў Еўропе навучыла біскупаў тэхналогіям асветніцкай дзейнасці і славых прыёмаў у хрысціянізацыі праз стварэнне нацыянальных алфавітаў (місія Канстанціна Салунскага — Св. Кірылы — у Вялікую Маравію); асвятчэнне абсалютызму новых дзяржаў (хрост Уладзіміра і Ягайлы); вынішчэнне «пад карань» народаў, трывалых у старой веры (паморскіх славян вострава Руген і прусаў Ульмерыгіі). З пачатку хрысціянізацыі ВКЛ — 1385 г. — пачалася «апошняя рэдакцыя» назваў свят Беларусі і іх сінтэз (кампраміс) з Царквой. У аснове календара застаўся «Сонечны крыж» і яго абрады, толькі 'Ligo' змянілася на 'Купала'. Яго этымалогія — ад *старабел.* 'копа' — «яднаная супольнасць» ці *стараслав.* 'купіна' — «куст», што сцвярджае славянскасць фрэйму² «Куст», дзе назва абрада паходзіць ад абазначэнняў культу продкаў (*сербска-харв.* 'kusa' — «дом», 'kusa zadruzna' — «аб'яднаная сям'я»). У рытуальных *спевах і харэаграфіі* лічаць славянскім: рытмаформулу «проса» карагодаў і амаль усёй спеўнай спадчыны паўднёвай і ўсходняй Беларусі; песні — духоўныя вершы лірнікаў з біблейскімі персанажамі (Лазарам, Св. Юр'ем, Св. Гаўрылам, Св. Міхайлам); палескі «каровай», дзе вясельны пірог замяніў рытуальную ежу 'з кароў' — «з гавяды»; з побытавых танцаў — польку, радзіма якой — Чэхія.

З улікам выкладзенага вышэй структура храналогіі фарміравання традыцыйнага календара беларусаў і знітаваных з ім жанраў традыцыйных спеваў і харэаграфіі выглядае наступным чынам (табл. 2):

² Фрэйм — «сцэнар», уяўленне пра знешнюю форму акта перадачы інфармацыі, узаемадзеяння.

Структура фарміравання традыцыйнага календара беларусаў

Семіясістэмы традыцыйнай культуры беларусаў	Адбіткі ў семіясістэмах этапаў старажытнай гісторыі Беларусі		
	Даіндаеўрапейскага (неаліт)	Балтыйскага (эпоха металу)	Славянскага (сярэднявечча)
Традыцыйны календар	Святы «жаночага» месяцава-сонечнага календара; святы 2-х сонцаваротаў	Агульная «мужчынская» структурная арганізацыя (з асновай «Сонечным крыжам»); яго асноўныя святочныя комплексы	Апошняя рэдакцыя назваў асноўных этнічных свят, іх кампраміс з абрадамі Царквы
Традыцыйныя спевы і харэаграфія	Ангемітоніка; рэфрэны Купалля «Лыгу!» і талакі «Рана!»; песні жніва; карагодная традыцыя	Агульныя (за выключэннем фанетыкі мовы) святочна-абрадавыя комплексы: велікодны, юраўскі, жніўны	Жанр духоўных вершаў; шмат з традыцыйна-побытавых танцаў

ЛІТАРАТУРА

1. Гимбутас, М. Славяне / М. Гимбутас; пер. с англ. Ф. С. Капицы. М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. 216 с.
2. Грейвс, Р. Белая богиня: Избранные главы / Р. Грейвс; предисл. Х. Л. Борхеса; пер. с англ. И. Егорова. СПб.: Амфора, 2000. 382 с.
3. Гумилёв, Л. Н. Этногенез и биосфера земли / Л. Н. Гумилёв. М.: АСТ, 2001.
4. Загоруйский, Э. Этапы заселения Белоруссии / Э. Загоруйский. Мн.: РИВШГО, 1996. 116 с.
5. Кулаков, В. И. Исторические маршруты по землям пруссов / В. И. Кулаков // Кулаков В. И. Дорогами Ульмеригии: ист. путеводитель. Калининград: Б-К, 2000. С. 106 — 265.
6. Пенник, Н. Древняя Пруссия и Балтийское побережье / Н. Пенник, П. Джонс // Пенник Н., Джонс П. История языческой Европы / пер. с англ. Р. В. Котенко — СПб.: Евразия, 2000. С. 302 — 307.
7. Пётр из Дусбурга. Хроника земли Прусской. М.: МГУ, 1997. 145 с.
8. Поболь, Л. Д. Древности Туровщины / Л. Д. Поболь. 2-е изд., доп. и перераб. / науч. ред. О. Н. Левко. Мн.: Бел. навука, 2004. 143 с.